

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 8 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Mustafa EKİCİ, Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi ABD, Doktora, mustafaekici@marun.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-6554-0038

Atıf: Ekici, M. (2024). Osmanlı Suriye’inde Arap Milliyetçiliğinin Gelişimi, Millî Kültür Araştırmaları Dergisi, 8 (2), s. 20-37.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 12 Haziran 2024 / 03 Aralık 2024

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1499951

<https://dergipark.org.tr/pub/mikad>

OSMANLI SURİYE’İNDE ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİMİ

Öz

Osmanlı İmparatorluğunun Bilad-ı Şam Vilayetinde yer alan Beyrut ve Şam, bugünkü Suriye ve Lübnan’ın başkentleri olmanın yanı sıra Arap milliyetçiliğinin doğduğu şehirler olarak ayrı bir tarihsel öneme sahip iki şehirdir. Bugün derin bir iç savaşa sürüklenmiş olan Suriye’nin bu tarihsel mirastan etkilendiği varsayılmaktadır. Özellikle Beyrut ve Şam sakini Gayri Müslim azınlıklar ve Müslüman mezhep azınlık toplulukların başını çektiği Arabizim, bir yanıyla batılılaşma, modernleşme ile ilgiliyken bir yanıyla da Osmanlı’daki Millet-i Hâkime olgusuna karşı bir çıkış arayışı olduğu değerlendirilmektedir. Modern Suriye’nin kuruluş yıllarında uç veren Arap Milliyetçi akımlar süreçte Baas Partisinde ulusal bir politik merkez haline gelecek ve seküler, sosyalist nasyonalist bir karakter kazanacaktır. Suriye’yi iç savaşa sürükleyen etkenlerin başında rejimin araçsallaştırdığı Nusayri azınlığın korkularının geldiği varsayılmaktadır. Arap milliyetçiliği, bir anlamda Nusayriiler başta olmak üzere diğer dini ve mezhebi azınlıkların çoğunlukla eşitlenme çabalarından neşet ettiği düşünülmektedir. Ancak günün sonunda Arap milliyetçilerinin tasarladığı, bütün alt kimliklerin büyük Arap milliyetçiliği potasında eriyeceği varsayımı, 2011’den bu yana sürmekte olan iç savaş sonucu geçerliliğini yitirmiştir. Bu makalede Osmanlı Suriye’inde Arap Milliyetçiliğinin gelişimi incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Milliyetçiliği, Suriye, Azınlıklar

THE DEVELOPMENT OF ARAB NATIONALISM IN OTTOMAN SYRIA

Abstract

Beirut and Damascus, located in the Bilad al-Sham Province of the Ottoman Empire, are two cities that have a special historical importance as the birthplace of Arab nationalism, as well as being the capitals of today's Syria and Lebanon. It is assumed that Syria, which has been dragged into a deep civil war today, is affected by this historical legacy. Arabism, which is particularly led by the non-Muslim minorities and Muslim sectarian minority communities living in Beirut and Damascus, is considered to be a search for an answer to the Millet-i Hâkime phenomenon in the Ottoman Empire, while on the one hand it is related to westernization and modernization. Arab Nationalist movements, which flourished in the founding years of modern Syria, would in the process become a national political center in the Baath Party and acquire a secular, socialist nationalist character. It is assumed that the main factors that dragged Syria into civil war were the fears of the Nusayri minority, which was instrumentalized by the regime. It is thought that Arab nationalism, in a sense, arises from the efforts of other religious and sectarian minorities, especially the Nusayris, to equalize. However, at the end of the day, the assumption that all sub-identities will melt in the great melting pot of Arab nationalism, designed by Arab nationalists, has lost its validity as a result of the civil war that has been ongoing since 2011. This article examines the development of Arab Nationalism in Ottoman Syria.

Keywords: Arab Nationalism, Syria, Minorities

GİRİŞ

Bu çalışmada, Osmanlı dönemi Suriye’inde Arap milliyetçiliğinin gelişimi ele alınmaktadır. Arap milliyetçiliği, kurucu öncüleri, gelişimini etkileyen dinamikleri itibariyle büyük oranda Mısır’la ilişkilendirilse de bu makale, Arap milliyetçiliğinin Osmanlı dönemi Suriye’indeki gelişimine odaklanmaktadır. Modern dönemle birlikte, özellikle Osmanlı’nın dağılma döneminde milliyetçi ideolojiler, Osmanlı devletinin hemen bütün uyruklarında gözlenmekteydi. Başta Balkanlar olmak üzere, Ortadoğu, Mağrip, Anadolu ve diğer topraklardaki uyrukların çoğu milliyetçi akımlarla hareketlenmiş durumdaydı. Birinci dünya savaşı öncesinde Bulgar, Arnavut gibi Osmanlı’nın en temel uyruklarından gelen ayrılıkçı milliyetçi hareketlerden sonra Osmanlı için ikinci yıkıcı milliyetçilik dalgası Arap dünyasından doğmuştur. Arap milliyetçiliği, devletle ilişkili bir milliyetçilik olmaktan öte, kadim tarihsel köklere irca edilen, din, dil ve kültürü temel alan bir üst kimlik ideolojisi olarak öne çıkmaktadır. Tarihte büyük oranda İslam dini kimliğiyle tanımlanan Araplığın siyasi bir anlam kazanması 19. Yüzyıldaki gelişmelerle bağlantılı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun modernleşme çabaları, devletin merkezileşme adına yaptığı reformlar, Batıdaki büyük gelişmenin yansımaları ve benzeri birçok etken, uyrukların geçmişte devletle yaşadıkları uyumun bozulmasına yol açtığı değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada tarihsel ve karşılaştırmalı yöntem kullanılarak, Osmanlı dönemi Suriye’inde Arap milliyetçiliğinin gelişimini etkileyen faktörler irdelenmektedir. Tarihsel ve karşılaştırmalı yöntem, ‘sosyolojik açıklamanın zorunlu olarak tarihsel olduğu’ yargısından (Neuman, 2010, s. 602) yola çıkarak, toplumsal süreçlere dair sosyal bilimsel açıklamalar getirme metodu olarak tanımlanabilir. Bu çalışmada, dönemin yazını, aydınları, bu kaynaklara yönelik inceleme ve aştırmalara dayanarak, Osmanlı Suriye’inde Arap milliyetçiliğinin gelişimi incelenmektedir.

1- Millet ve Milliyetçilik

Öncelikle millet, milliyet, ulus, kavim, kavmiyetçilik, ırk, ırkçılık, milliyetçilik gibi alanın temel kavram setinin ciddi bir tanım zorluğu olduğu aşikâr. Bir taraflıyla milliyetçilik, modern bir olgu olduğu halde, kadim tarihte kökleri aranan, modernliği ile tezat biçimde çokça geçmişle ilişkilendirilen bir olgu. (Anderson, 1995, s. 19) Bu haliyle tarihin büyük devletlerini, imparatorluklarını meydana getiren milletlerin, sürekli biçimde alt kimliklere ayrışması, son yüzyılda kurulan ulus devletlerin ve bu devletlerin uyrukları arasında sürekli uç veren yeni milliyetçi kimliklerin yarattığı etki, neredeyse patolojik bir görünüm arz etmektedir. Bu anlamda Anderson’un: ‘ulus, hayal edilmiş bir siyasal topluluktur’ ifadesi, milliyetçiliğin ‘kurgusal’ doğasına dair yeni ufuklar sunmaktadır. (Anderson, 1995, s. 20) Kurgusal olsun ya da olmasın milliyetçilik, modern çağın en temel ve etkili siyasal ideolojisi olarak insanlığın gerçekliği haline gelmiş bulunmaktadır. Bu anlamda milliyetçilik için yapılan tanımlarda; tarih, dil, kültür, etnik yapı, coğrafya, gelecek tasavvuru ve kader ortaklığı gibi oldukça zengin ve çeşitlilik arz eden bir kavramsal yelpaze kullanılmaktadır. Bu zengin kavramsal yelpazenin en ilginç tartışması, milletin mi devleti yarattığı yoksa tersine devletin mi milleti ortaya çıkardığı tartışmasıdır. Bu bağlamda devletin milleti yarattığı ve milletin devletten ayrı düşünülmemeyeceği anlayışı ile milleti devletten bağımsız bir etnik ve kültürel yapı şeklinde tanımlama anlayışı arasında farklar bulunmaktadır. İmparatorluk deneyimi olan ve kültürel, etnik, dilsel olarak farklı yapılardan oluşan devletlerin milliyetçilik anlayışı daha devlet temelli bir mefkure iken, tarihsel olarak kapsayıcı bir devlet yapısından yoksun olan devletler, milleti, devletten bağımsız olarak var olan ve etnik-kültürel kökenlere sıkı sıkıya bağlayan siyasi ideolojilerdir. her durumda milliyetçilik ulus devletle bağlantılı bir olgudur. Anthony Giddens, ulus devleti, geleneksel devletlerin sınırları belirsiz ve yetersiz iktidarından farklı olarak modern ulus devletin tek tek bireyi kontrol altına alan mutlak gözetim ve idaresinin yarattığı endüstriyel ordularıyla birlikte düşünmemiz gerektiğini söyler. Modern ulus devletler, artık tüm

yurttaşın ulusa sadakatini ‘ahlaki’ olarak zorunlu kılan bir ideoloji olarak milliyetçiliğe dayanmaktadır. (Giddens, 2008, s. 293-7) Klasik devletlerin meşruiyet kaynağı olan din, asalet gibi olguların yerini, ulus devlette hem de bireyi ahlaki olarak mutlak sadakatle yükümlü kılan milliyetçilikler almıştır. (Maleseviç, 2023, s. 86-7)

2- Arap Milliyetçiliğinin Sosyoekonomik ve Kültürel Kökenleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki ekonomik ve idari dönüşümü hem dağılım hem de etki açısından eşit olmasa da imparatorluğun önemli sayıda sakini için toplumsal ve siyasi ilişkilerde bağlantılı bir değişime neden oldu. Bu değişim, Suriye'de milliyetçilik ve kitle siyasetinin ortaya çıkışını ve evrimleşme yolunu anlamak açısından önem arz ettiği düşünülmektedir: devlet yeni işlevler üstlendikçe ya da devlet ve devletten bağımsız kurumlar, daha önce hiçbir zaman bir öncekinin elinde olmayan çeşitli alanların kontrolü için mücadele ettikçe, formel siyasetin alanı genişlemiştir. Bu sürecin bir sonucu olarak, artan sayıda Suriyeli, devlet veya muhalifleri tarafından harekete geçirilmiş ve yeni medya araçları aracılığıyla bilgilendirilmiştir. Bu sürecin bir sonucu olarak kentsel mekânın yeniden yapılandırılması, yeni mahallelerin kurulması, yeni konutlar, iş imkanları, yeni ilişki biçimleri, gazeteler, örgütlenmeler, okullar gibi modern iletişim sistemlerinin gelişmesiyle, kentlerde yoğunlaşan ve gittikçe büyüyen yeni ve farklı sosyal tabanlara/kültürlere sahip bir demografi etkin hale gelmiştir. (Ortaylı, 1984) Böylece giderek artan sayıda kamu sorununa önemli sayıda insan müdahil olmaya veya itiraz etmeye başlamıştır. Aynı zamanda, Osmanlı ekonomik entegrasyonunun genişleyen kapsamı ve ölçeği ile Osmanlı idari yenilenmesinin yapısal etkileri, imparatorluğun kültürel bütünlüğü üzerinde ikili bir etkiye sahip olmuştur: en soyut anlamda, ekonomik faaliyetin bütünleşmesi, kentsel büyüme, hükümet müdahilliğinin yoğunlaşması ve modern bir kamusal alanın genişlemesi, kültürel normların ve pratiklerin artan bir standartlaşmasıyla sonuçlandı; piyasa ve devletin dengeleyici işlevi. Bu standardizasyon sonucu toplum hem toplumsal hem de kamusal alandaki ilişkilerde, Benedict Anderson'ın ‘milliyetçiliğin kültürel sistemi’ (Anderson, 2020, s. 26) olarak tanımladığı şeye evrildi.

Osmanlı toplumunun dönüşümü hem dağılım hem de etki açısından eşitsiz olduğu için, farklı sosyal tabakaları farklı şekillerde etkiledi ve yeni sosyal, ekonomik ve politik sürecin elitlerini eski elitlerle karşı karşıya getirdi. Sonuç olarak, geç dönem Osmanlı kültürü, Avrupa'nın çevresindeki diğer imparatorlukların ve kolonilerin kültürleri gibi, sosyoekonomik değişime farklı tepkiler veren, ayrı ve giderek farklılaşan alt kültürlere ayrıldı, bu alt kültürlerin her biri doğal olarak kendisini kurumlar yoluyla yapılandırdı ve bu kurumlar ve faaliyetler

aracılığıyla kendini kamusal alanda temsil etti. (Gelvin J. L., 1998, s. 51-4). Buna paralel olarak, ekonomik, idari ve kentsel koşulların dönüşümü, birçok Suriyeli için güç ilişkilerinin olumsal olarak yeniden yapılandırılmasını mümkün kıldı. Savaşın hemen ardından Suriye'nin Arap bölgesinde yaklaşık bir buçuk milyon kişi yaşıyordu, mezhepsel ve çok daha az ölçüde mesleki/sınıfsal farklılıklara göre bölünmüş bir toplumdur. Suriye'yi oluşturan toplum kesimleri, tarih, gelenek ve siyasi bakış açılarının farklılığından siyasi bir bütünlük oluşturamıyor ve ortak hareket edemiyordu. (Russell M. B., 1987) İstisnalar olmasına rağmen, Hıristiyan azınlıkların üyeleri kendilerini ulus temelinde değil, dar cemaatsel bir statü sağlayan din temelinde tanımladılar. Çoğu Müslüman çevrede de benzer duygular yaygındı ve bazılarına göre "Arap" Müslüman anlamına geliyordu. 1200 yıllık Türk ve Arap yönetimi dil farklılıklarını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştı ve farklı mezhep veya dinlere mensup haneler büyük oranda benzer bir kültürel ortamı paylaşıyordu. Bu ortak kültür evreni görüntüsünün altında kökleri eskiye dayanan ve dönemin şartlarıyla yeniden etkinlik kazanan farklı kültürel evrenler de varlıklarını sürdürmekteydi. Ayrıca, zenginlikleri ve ekonomik durumları önemli ölçüde gelişen Hıristiyanlar için batılı ülkeler ile kurulan ticari ilişkiler, batılı eğitim kurumları ve bunun sonucu olarak gelişen siyasi, kültürel bağlar giderek daha etkin hale geliyor ve modern dünyanın etkisi topluluklar arasındaki farklılıkları arttırmıştır. (Ortaylı, 1984, s. 90-91) Bu farklılıkların temelinde, Tanzimat fermanıyla dine dayalı millet tanımının, modern ulus devletinin 'eşit yurttaşlar' tanımıyla değişmesi sonucu, Osmanlı toplumunda 'millet-i hakime' olan Müslümanların statüsünün, 'millet-i mahkûme' olan Gayr-i Müslümlerle eşitlenmesi olmuştur. Tanzimatın, Osmanlı devlet ve toplumunu modern batı devletleri standardında yeniden örgütlenme girişiminin ciddi toplumsal sonuçları olmuştur. Arapçılık fikriyatını geliştireceği toplumsal şartların oluşmasında Tanzimat idaresinin reformlarının payı büyük olmuştur. Misyoner okullarında iyi eğitim alan, batı ile gelişen ticarete doğal ortaklar olarak öne çıkan ve böylece sosyoekonomik olarak gelişen gayri müslim azınlık, Müslüman tebaada belirli rahatsızlıklara yol açmıştır. (Baktıaya, 2011, s. 103-4) Bu bağlamda milliyetçilik fikrinin Hıristiyan elitler arasında yayılması, bir tarafıyla Müslüman çoğunlukla Arapçılık üzerinden eşitlenme arzusuna bağlanabilir. Milliyetçilik fikirlerinin daha ağırlıklı olarak Hıristiyan entelektüel çevrelerden çıkışına Müslümanların tepkileri doğal olarak farklıydı (Russell M. B., 1987, s. 87)

3- Suriye'de Arap Milliyetçiliğinin Gelişiminde Azınlıkların Rolü

Suriye, Osmanlı vilayetleri içinde batı vilayetlerinden sonra en fazla gayri müslim nüfusu barındıran vilayetti. (Baktıaya, 2011, s. 52) Demografik renklilik günümüzde de

korunmuştur. Hristiyanlığın hemen her mezhebi, Yahudiler, Şiiiler, Nusayriler, Dürziler, Kürtler, Türkmenler, Çerkesler ve daha birçok dini, etnik, mezhebi gruptan oluşan Suriye demografisinin, Suriye'deki Arap milliyetçiliğinin oluşumunda etkisi büyük olmuştur.

19. yüzyılın daha başında Suriye ve Lübnan'da ortaya çıkan 'nahda' (diriliş) hareketi, Lübnanlı Hristiyanların kurduğu sosyal ve kültürel bir hareketi. Sonradan Arap Milliyetçiliğinin önemli şahsiyetlerinden olacak olan ve çoğu Suriye Protestan Koleji öğrencileri olan Faris Nimr Paşa, İbrahim Hourani, Yakup Sarruf, İbrahim Yazıcı, Şahin Makarius ve hocaları Elias Habbalin'den etkilenen grup, sonradan Arap uyanışı olarak ayrı bir literatür oluşturan kültürel hareketin önde gelen isimlerdir. Faris Nimr Paşa, Yakup Sarruf ve Şahin Makarius, 1886'da, o dönem Arap dünyasının en tanınmış gazetesi olan Al- Muqattam gazetesini çıkarmışlardır. (Zeine, 2020, s. 74-5) Arap dirilişi ya da rönesansına en ciddi katkı, Suriye ve Lübnanlı Hristiyan aydınlardan gelmiştir. Hristiyanlar ve diğer azınlıklar için, Osmanlı devletinin millet tanımından ve azınlık statüsünden kaynaklanan 'ikinci sınıf' vatandaşlıktan kurtulmak için Arap milliyetçiliği ve buna dayalı yeni bir devlet tasarımı heyecan vericiydi. Öncelikle Osmanlı devletiyle bağları oldukça gevşek olan bu kesimler için batıdaki örnekleri gibi seküler ve modern bir Arap devleti görüşünü benimsemek, Müslüman aydınlara nazaran daha kolaydı. Nitekim daha sonra Müslüman öde gelenlerin, Abdulkadir Cezayiri etrafında bağımsız bir Suriye devleti için organize ettikleri hareket hedeflerini, halifeye bağlılık temelinde ve Osmanlı'nın dağılması şartına bağlı kılmışlardır. (Tibi B. , 1998, s. 230), (Zeine, 2020, s. 78-9)

Birinci Dünya Savaşının meydana getirdiği koşullar, Arap milliyetçiliğinin yükselmesine ivme kazandırmıştır. Şerif Hüseyin ve oğullarının Irak ve Suriye'yi de kapsayacak büyük Arap İmparatorluğu projesi, Arapçılığın o güne kadar ete kemiğe bürünmüş en ciddi siyasi/askeri girişimiydi. Ancak hemen tamamen İngiltere'nin desteğine bağlı bir İngiliz Arap ortaklığı olan proje, İngiltere'nin 'ihaneti' sonucu, gelecekte Arap coğrafyasının parçalayacak şekilde tersine bir süreci tetiklemiştir. (Antonius, 2021, s. 99 vd.) Osmanlı'nın devletinin yıkılmasından önce, başta Fransa ve İngiltere olmak üzere batılı devletlerin 'desteğine' büyük umut bağlayan, iş birlikleri geliştiren Arap milliyetçileri, söz konusu ihanetten sonra, özgürlük için bu sefer batılı sömürge güçlerini, savaşılmaları gereken düşmanlar olarak görmeye başlamışlardır. Önceleri batıdaki gibi seküler, liberal bir demokratik düzen ideali peşinde olan Arap milliyetçileri, sömürge yönetimi altıdan popülist ve radikal hale gelmişlerdir. Bu değişimin iyi gözlenebileceği kişi, modern dönem Arap milliyetçiliğinin sadece Suriye değil hemen bütün Arap dünyasındaki ideoloğu, Baas partisinin kurucusu da olan Mişel Eflak'tır. (Jaber, 1970, s. 28 vd.)

Ancak Hristiyan aydınlar, Müslüman çoğunluğun desteği olmaksızın Arap dünyasında siyasi bir değişimin zorluğunun farkındaydılar. Bu nedenle Arap milliyetçiliğinin daha başlangıcından itibaren Müslüman Araplarla, Hristiyan Araplar arasındaki ortak paydanın Araplık (Urube) olduğunu ve temel tezin Araplık üzerinden kurulacağını öngördüler. (Zeine, 2020, s. 77) Nitekim sonradan Suriye Arap Milliyetçiliğinin iki kurucu ideoloğu olan Zeki Arsuzi ve Mişel Eflak'ın ikisi de İslam kültürünün Arap milletinin temel sütunlarından biri olduğunu vurgulamışlardır. (Binder, 1964, s. 173)

Azınlığın önemli ölçüde yoğunlaştığı ve temsil edildiği bölgeleriyle Beyrut, Akka, Sayda, Lazkiye gibi kıyı kentlerinin aksine, iç bölgelerde farklı topluluklar birbirine karışmış olarak yaşadılar. Sadece Cebel el-Duruz'da bir coğrafi alanda yoğunlaşmış bir azınlık olan Dürziler hâkimdi. Hristiyanlar coğrafi olarak daha seyrelmiş biçimde ve genellikle kasaba ve şehirlerde yayılmıştı. Tarihsel olarak tarımsal üretim ve buna dayalı ürünlerin pazarlanması üzerine kurulmuş olan ticari yapısı ile kırsal bir nitelik arz eden Suriye yavaş yavaş bir şehir toplumu haline geliyordu. Nüfusunun üçte biri Suriye'nin 4 şehrinde; Şam, Humus, Hama ve Halep'te yaşamaktaydı. İki ana kentsel alan, Halep ve Şam, Birinci Dünya Savaşı sırasında kuzeyden ve güneyden gelen mülteciler, yardım ve gıda dağıtım merkezlerine yakın durma ihtiyacıyla evsiz ve yoksullar, Türkiye'deki tehcir uygulamasıyla Suriye'ye getirilen Ermeniler ve ordunun atölye ve kamplarında istihdamı genişletmesiyle hızla büyüdü. 1918'de bu şehirlerin her biri yaklaşık 300.000 nüfusu barındırıyordu. Bu yoğunlaşmaya rağmen, ideolojik düzeyde çok az kır-kent çatışması vardı: şehirli aristokratlar tarım arazilerinin çoğuna sahipti ve bedeviler hem kırsal çiftçileri hem de şehirli tüccarları tehdit ediyordu. Şam ve Halep'ten farklı olarak Beyrut, misyoner faaliyetleri, batılı devletlerin temsilciliklerinin etkinliği, sayıları hızla artan yabancı okullar, açılan matbaalar, gazeteler ve canlı entelektüel/basın/yayın hayatı, batı ile artan ticaret ve karşılıklı seyahatlerle hızla bir ticaret ve finans merkezi haline geldi. (Baktıaya, 2011, s. 241)

Bütün bu gelişmeler Beyrut'ta canlı bir entelektüel ve siyasi hayatın gelişmesini sağladı. 20. yüzyılın ilk günlerinde, Osmanlı İmparatorluğunun birçok yerinde olduğu gibi Osmanlı Arap coğrafyasında da bu gelişmelere paralel olarak milliyetçi akımlar yükselişeydi. Özellikle Beyrut, Arap milliyetçiliğinin uç verdiği merkezlerin başında gelmekteydi (Gelvin, 1998, s. 13-14). Bu ortamda yetişen ve çoğunluğu azınlık mensubu şahsiyetler, Batı ile Osmanlı arasında ekonomi, sınai, bilim gibi pek çok alanda açılmakta olan makası görüyor ve buna çareler arıyorlardı. Bazısı Osmanlı egemenliği altında bütünleşerek bu sorunların giderileceğini savunurken diğer bazıları Arap milliyetçiliği altında ayrılıkçı bir siyaset güdüyorlardı. (Baktıaya, 2011, s. 250-58) 1914'ten önceki taraftarlarının çoğu için Arap milliyetçiliği ya da

Arabizm, Arap ayrılıkçılığı anlamına gelmediği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'na sadakatle veya onun dini meşrulaştırıcı ilkesiyle de çelişmiyordu. Gerçekten de Arap milliyetçileri, İttihat ve Terakki'nin Türk milliyetçisi ve laik politikalarının Müslümanları ve milliyetçi jargonla hem Türkleri hem de Arapları tehdit ettiğini, kendi reform ve âdemi merkezîyetçilik savunuculuklarının ise sömürgeci batıya karşı imparatorluğun korunmasına olan bağlılıklarından kaynaklandığını ileri sürdüler. Bu süreçte Osmanlı idaresinin uyguladığı propaganda ve kullandığı argümanlar da önemliydi (Çiçek, 2020, s. 89-113).

1913'te, Balkan savaşlarının zirvesinde, el-Uraysi, el-Mufid gazetesindeki başyazısında, "İster İngiltere ister Fransa olsun, başka herhangi bir ülkenin müdahalesine kapıyı kapatmanın tek yolu halkı tatmin etmektir. Vatanseverlik ve vatan sevgisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun liderlerinin, büyük güçlerin hırslarına bir engel olarak genel reformları uygulamak için acele etmelerini gerektirir" diyordu. (Khalidi, 1993, s. 62) Yoksul çiftçiler ve kırsal emekçilerin büyük çoğunluğunu oluşturan Sünni kitlelerin siyasi görüşleri hakkında kayda değer kaynaklar az olsa da uzaktan uzağa Şerif Hüseyin'in yarattığı Arap uyanışına karşı bir saygının yaygınlığı bilinmektedir (Russell, 1987, s. 68).

Beyrut ve diğer kıyı şehirleri ve Şam'a kıyasla kırsal kesimde yaşayan Sünni halkın gerek eğitim gerekse iletişim imkanlarının kısıtlılığı sebebiyle Suriye ve İslam-Arap dünyasındaki siyasi gelişmelere dair farkındalık düzeyleri düşüktü. Kent merkezlerinde hizmetkarlar ve vasıfsız işçiler olarak çalışan yoksul Sünniler muhtemelen toprak sahiplerinin ve işverenlerinin siyasi görüşlerini kabul ederek, genellikle bu düşüncelere bir derece dini fanatizm eklediler. Avrupa'daki ideolojik akımlar ancak uzun gecikmelerden sonra Suriye'ye ulaşmıştı ve sosyalist fikirler henüz teori olarak bile yaygın değildi. Modern fabrikalar yoktu, dolayısıyla endüstriye dayalı sınıfsal ayrımlar da yoktu ve kırsal kesimdeki yoksullar, etkili bir siyasi güç oluşturamayacak kadar çok geleneksel ve büyük ölçüde parçalanmış durumdaydı. Müslüman kitleler, siyasi taleplerini siyasetin normal kanallarının dışında dile getirdiler: savaş sırasında firar ve daha sonra Arap milliyetçi organizasyonlarının askere alma çabalarından sessizce kaçma ile gösterilen, askerlik hizmetine karşı yaygın bir muhalefet aynı zamanda kitlenin siyasi gelişmelere karşı pasif tepkisi olarak okunabilir. Ayrıca, yoksul ve kırsal kesim genel olarak hem vergilerden hem de keyfi tahsilatlardan mustarip olduklarından yeni siyasilere ve kurumlara mesafeli durmayı pasif bir siyasal tavır olarak sergiliyordu. Bu pasif siyasi tavra rağmen Sünni kitleler, milliyetçilerin organizasyonları ile Şam kırsalından ve Guta'dan ilahiler ve tekbirler getirerek yürüyüş yapmak için toplandılar ve Şam'da sık sık gösteriler yapıldı. Batı'da Beyrut ve civarındaki Maruni köylülerinin İngiliz destekli Arap milliyetçilerine karşı

silahlanması gibi, iç bölgelerdeki yoksul ve kırsal kesimler de Fransızlara karşı savaşmak için gerilla çetelerine katıldılar. (Russell M. B., 1987, s. 68) Kırsal ve köylü Sünni kitlelerin siyasete karşı bu pasif duruşları Suriye'nin modern dönemini şekillendiren toplumsal özelliklerden biri olduğu varsayılmaktadır. Nitekim, kitlelere nazaran siyasette daha incelikli bakışıcılarına sahip olan toprak sahibi zengin Sünni aristokrasinin ve geleneksel elitin de dönem içinde kayda değer bir siyasi faaliyette bulunduğunu söylemek zordur. Gerek Faysal dönemi gerek Fransız manda dönemi ve sonrasında gelen bağımsızlık döneminde, çoğunluk olmalarına rağmen siyasette etkin olamamış ve siyasi hayata hâkim olmayı başaramamışlardır. Toplumsal sınıfların en tepesinde Sünni aristokrasi geleneksel olarak zengindi. Suriye'nin önemli şehirlerindeki bu aileler Osmanlı'dan beri geleneksel statü ve yönetim içinde güç sahibi idiler. Geleneksel olarak Osmanlı yanlısı idiler.

4- İttihad-ı İslam ve Ayrılcılık Sarkacında Arap Milliyetçiliği

Genel olarak Arap elitler arasında Arapların siyasi sadakati için iki ideoloji yarıştıyordu; Osmanlı egemenliğini savunan Osmanlılık ya da ittihad-ı İslam siyaseti ve egemen ideolojiye meydan okuyan milliyetçi Arapçılık. Arap milliyetçiliği, milliyetçi ideolojilerin ortak argümanlarına benzer biçimde bir tarih anlatısı, etnik karakter, dil ve kültür üzerinden gelişen bir argüman setine dayanarak, Arapların kendine özgü erdemlere ve haklara sahip özel bir halk olduğunu ilan etti. Osmanlı'nın Anadolu ve Balkanlardaki topraklarında Osmanlılığı savunan siyasi benzerleri gibi Arap milliyetçilerinin de temelleri Hristiyan Batı'nın egemenliği karşısında İslam'ın ve Doğu'nun savunulması ve haklı çıkarılmasıydı. Her iki ideoloji de İslami Doğu'nun Batı'ya kaptırdığı büyüklüğü geri getirmenin en iyi yolunun Avrupa'nın ilerlemesine ayak uydurmak olduğunu savundu (Dawn, 1973, s. 149).

1914 yılında, İslamcılık düşüncesi Arap toplumunda hâlâ baskın bir ideolojydi ve birçok Arap Müslüman, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını sürdürmesini destekliyordu. Ancak, savaşın getirdiği zorluklar ve özellikle İngilizlerin faaliyetleri, ayrılcı Arap hareketlerinde hızlı bir ilerleme meydana getirmiştir. 1916 yılında, İngilizler, Hicaz'da bir ayaklanma düzenleyerek bağımsızlık ve çeşitli malzeme yardımlarıyla Hicaz Araplarının, Suriye'nin işgal edilmesi sırasında yardımda bulunmalarını sağlamışlardır. (Lewis, 1968, s. 174)

Osmanlı Hükümeti'nin, Almanya ile ittifaka girmesi üzerine İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarının savaşın seyrinde stratejik öneme sahip olduğuna inanmıştır. İngiltere, Osmanlıların karşısında durabilmek adına, Osmanlı Devleti'nin Arap nüfusunu gayrimemnun tebaa olarak değerlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla birlikte,

bazı Araplar Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü bekleyerek, bağımsızlık için bir fırsatın ortaya çıkacağına inanarak sevinçlerini dile getirmişlerdir. Bu dönemde, çoğu Arap halkının halife padişahlarına sadakatle destek verdiği bir ortamda, bazı Arap liderler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme sürecine girdiğini görerek, bu durumu fırsat bilip bağımsızlık için yabancı yardım almanın gerekliliğini düşünmüşlerdir. Daha sonraki gelişmeler, Fransa ve İngiltere'nin zaten böyle bir fırsatı beklediğini göstermektedir. Özellikle Mekke Emiri Şerif Hüseyin gibi bağımsızlık talep eden Arap liderlerinin ve bazı Arapların sıkıntılarından haberdar olan Fransızlar ve İngilizler, bu şikâyetleri kullanmak için uygun bir anı bekliyorlardı (Zeine, 2020, s. 99 vd.)

İngilizler, Osmanlı'nın Almanların yanında kendilerine karşı savaşa girme ihtimalinden ötürü, bu girişime başından itibaren mesafeli olmuştur. İstanbul'daki İngiliz yetkilileri, Bab-ı Âli'nin Arap entrikalarına sürekli olarak şüpheyle yaklaştığı ve bu tür görüşmelerden rahatsızlık duyduğunu Mısır'daki İngiliz otoritelere bildirmiştir. (Kürkçüoğlu, 1982, s. 75) Bu nedenle, Mısır'daki İngiliz yetkilileri, 'dost' bir devlete karşı silah kullanma olasılığına karşı çıkarak, Hicaz Araplarına İngiltere'den destek beklememeleri gerektiğini ve İngiltere'nin Arabistan'daki tek çıkarımın Hindistanlı hacıların güvenliği ve rahatı olduğunu belirtmişlerdir. (Storrs, 1939, s. 129) Ancak, Almanların Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa sokma olasılığına karşı 24 Eylül 1914'te Lord Kitchener, Şerif Abdullah'a bir temsilci göndererek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile savaşa girme durumunda Hicaz Araplarının kendilerini destekleyip desteklemeyeceğini sormuştur. (Storrs, 1939, s. 156) İngiltere'nin korkusu gerçekleşti ve Osmanlı Devleti İngiltere'ye karşı savaşa girdi. Bu durumda, İngilizler, daha önceki görüşmelerde tartışılan Arap isyanını destekleme konusunu Şerif Hüseyin ile yeniden görüşmeye başladılar. (Mejcher, 1991, s. 442)

Cemal Paşa'nın Suriye valiliği ve 4. Ordu komutanlığı, Birinci Dünya Savaşı sırasında Arap isyanını ve bu isyanı etkileyen faktörleri şekillendiren önemli bir konu olmuştur. 1914 Aralık'ında bu iki göreve atanan Cemal Paşa, Suriye'ye vardığında, bu savaşın İslam'ın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun -en büyük Müslüman devletin- savunması için bir cihat olduğunu belirtmiştir. Arapları kazanmak için yumuşaklık ve hoşgörü sergilemiştir. Ancak, 1915 Şubat'ında Süveyş Kanalı'na düzenlediği saldırı başarısız olduktan sonra, Suriye'ye döndü ve Arap liderlerini ülkelerini yabancılara satmakla suçladı. Suçlamalar karşısında sert bir politika izlemeye başlamış ve hatta bazı Arap liderlerini, isyanı önlemek umuduyla idam ettirmiştir. (Zeine, 2020, s. 101-2)

Dünya Savaşı sürerken, Şerif Hüseyin ve Sir MacMahon arasındaki yazışmalar sonucunda, 10 Haziran 1916'da Mekke'de, İngiltere'nin askeri ve mali desteğiyle, Şerif Hüseyin

isyan etmiştir. Şerif Hüseyin'in bu isyanı, özellikle bu tür bir durumu desteklemeyen Mısırlı entelektüeller arasında karışık bir huzursuzluk ve şaşkınlık yaratmıştır. Onlar, bu durumun Türklerin itibarını zedelemek için İngilizler tarafından planlanmış bir aldatmaca olduğunu öne sürmüşlerdir. (Storrs, 1939, s. 177) Ayrıca, tüm Arapların ve Arap liderlerin bağımsızlık durumunda Şerif Hüseyin tarafından yönetilmek istemediğini belirtmek önemlidir. Bu nedenle, isyan sırasında üç farklı görüşe sahip grup ortaya çıkmıştır: İlk grup Suriyelileri temsil ediyordu ve ana hedefleri Fransızların Suriye'ye girmesini engellemektir. İkinci grup Şerif Hüseyin'in grubuydu ve bu grup, İngilizlerle birlikte hem dünyevi hem de manevi otoriteyi içeren bir Arap krallığı kurma görüşmeleri yapıyordu. Üçüncü grup ise Irak grubuydu ve bağımsız bir hükümet kurarak İngilizlerden kurtulmayı hedefliyorlardı (Zeine, 2020, s. 106)

Arapların bağımsızlık vaatlerine karşın, Balfour Deklarasyonu'nun 2 Kasım 1917'de savaş esnasında ilan edilmesi, Araplar üzerinde büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. (Yerasimos, 1994, s. 152) Ayrıca, 1917 devrimiyle Rusya'da iktidarı ele geçiren Bolşeviklerin, Balfour Deklarasyonu'ndan birkaç gün sonra gizli Sykes-Picot Anlaşması'nı ifşa etmeleri, Şerif Hüseyin ve diğer Arap liderlerde derin bir şok yaratmıştır. Zira onlar, İngiltere ve müttefiki Fransa'ya güveniyor ve onların desteğiyle bağımsızlıklarını kazanacaklarına inanıyorlardı. Bu nedenle, her iki olay da Araplar tarafından bir ihanet olarak algılanmıştır. Gerçekten de Balfour Deklarasyonu ile Yahudilere bir "milli vatan" verileceği anlaşıldığında, Filistin Meclisleri Yüksek Komitesi, Kudüs'teki ABD temsilcisine; 'Türkiye'nin Arap milletinin zayıflığını ve parçalanmasını isteyen bir düşman' olarak görülmesine rağmen Arap milletine asla böyle öldürücü darbeler vurmadığını, Yakındoğu'da Arapların desteğiyle büyük başarılar ve çıkarlar elde eden müttefiklerin böyle bir cezayı nasıl uygun bulduklarını anlamanın mümkün olmadığını, eğer bu işbirliğinin 'ülkelerinin parçalanmasına yol açacağını bilebilselerdi asla Türklere düşmanlık yapmayacaklarına' dair ifadelerin yer aldığı bir mektup yazmışlardır. (Kayalı, 1998, s. 230) Bu sürecin sonunda Araplar arasında farklı niteliklerde bir millet bilinci oluştu ancak Arap milliyetçilerinin umduğu siyasi bütünlük gerçekleşmeden Arap dünyası sömürgecilerin çıkarları doğrultusunda parçalara ayıldı. "19. yy'da seçkinler arasında bir Arap ulusu ve Arapçılık bilinci vardı, ama bu bilinç siyasal örgütlenme, siyasal eylem ve hele bağımsızlık isteği aşamasına ulaşmadan, imparatorluk parçalandı ve Araplar imparatorluğun dışında kaldı." (Ortaylı, 1985, s. c. 4, s. 1032).

5- Bir Osmanlı Aydınının Perspektifinden Arap Milliyetçiliği: Satı Bey

Arapçılığın amacı İslami Doğu'nun savunulmasıysa, daha kapsayıcı ve büyük bir bağ olan Osmanlılık neden daha küçük olan Arapçılığa tercih edilmiştir sorusu biraz 1. Dünya savaşında yaşanan yenilgiye bağlanabilir. Bu yenilgiyle, Arap aydınlarının çoğunda, Osmanlı devletinin İslam ile Batı arasındaki uçurumu kapatamayacağı duygusu hâkim oldu. II. Abdülhamid'in muhafazakâr Osmanlılığı ile Jön Türklerin modernist Osmanlılığının, Batı ile yarışta İmparatorluğu ve İslam davasını destekleyebileceği umudu, 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde büyük darbeler yiyecekti. Bu gelişmelere Osmanlı devletinin yerel yöneticilerinin adaletsiz ve zaman zaman aşırıya kaçan uygulamalarını da eklemek lazım.¹ Osmanlılıktan Arap milliyetçiliğine bu dönüşüm, Arap Milliyetçiliğinin önemli figürünün yaşamında belirgin biçimde okunmaktadır.

Satı El Husri ya da Osmanlı aydınları arasındaki adıyla Satı Bey, Osmanlı dönemi maarif hayatında önemli reformlara imza atmış bir eğitimci, yönetici, bürokrat, yazar ve filozoftur. Başta Ziya Gökalp olmak üzere birçok dönem aydını üzerinde etkileri olmuş olan Satı Bey, Osmanlı'nın 1. Dünya savaşı yenilgisinden sonra 1919'da Suriye'ye geçti. Faysal hükümetinde de görev alan Satı El Husri, yaşamının ilk dönemlerinde Arapçayı hemen hiç kullanmamıştır, 1920'den sonra gittiği Suriye ve Fransız işgalinden sonra Mısır'da Arapçadan başka dille yazmamıştır. (Husri A. H., 2020, s. 8) The Day of Maysalun adlı hatıratında, Emir Faysal'ın kurduğu Suriye Arap Krallığının işgalci Fransızlarca yıkılışının sembolik savaşı olan Meyselun Muharebesine gönderme yaparak, 1946'daki bağımsızlık törenlerini bir tür öç olarak tanımlar:

¹ Osmanlı devleti adına Halep ve Şam başta olmak üzere Suriye idaresinde görev alan yerel idarecilerin uygulamalarına ve bu uygulamaların erken dönem Arap milliyetçiliğinin gelişimine etkisi için bkz: Douwes, Dick, *The Ottomans in Syria A History of Justice and Oppression*, I.B. Tauris & Co Ltd, London, 2000, s. 214-215. Osmanlı devletinin yerelde uyguladığı yaygın yetki devri, merkezden belirlenen bütçelerin yetersizliğinin yol açtığı gücün kütüye kullanımı ve yerel kaynakların kıtlığı temel olarak halk ile yönetim arasında ciddi sorunlara yol açmıştır. 1931-1840 arası Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa yönetimi sırasında yaşanan gelişmeler de Suriye'de Arap Milliyetçiliğinin gelişimine ciddi bir zemin hazırladığı bilinmektedir. Proto milliyetçilik olarak da okunabilecek bu gelişmelerin uzun erimli ve birikimli etkilerinin yanı sıra, Osmanlı devletinin son yıllarında iktidara gelen ITC'nin Suriyeye IV. Ordu Kumandanı olarak atadığı Cemal Paşa'nın sert uygulamalarının da etkisi olduğu değerlendirilmektedir. Cemal Paşa'nın Arap milliyetçi çevrelerin iddialarına karşı öyle yazar: 'Suriye Hristiyanlarının en büyük emeli Suriye'nin Fransızlar tarafından işgalidir. Ordu karagahında Şerif Faysal'a bunları söylemi ve Arapların Türklerden ayrıldıkları gün İngiliz ve Fransız esaretine düşeceklerini ve İslam Hilafetinin tamamen gücünü kaybedeceğini anlatmıştı.' Paşa, Cemal, *Anılarım*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010, s. 297-9. Arap milliyetçiliğinin kökenlerine dair ayrıca bkz: Antonius, George, *Arap Uyanışı*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2021, Gelvin, James L., *Divided Loyalties, Nasyonalizm and Mass Politics in Syria at the Close of Empire*, University of California Press, Berkeley, 1998, Buzpinar, Tufan, *Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci*, Halil İnalçık editörlüğünde Osmanlı, Türkiye Yayınları, Ankara, 1999. c. 2, s 168 vd., Dawn, C. Ernest, *From Ottomanism to Arabism*, Universtiy of Illinois Press, Urbana, 1973, s. 70 vd.

“Bu arada, Arap milliyetçiliği önemli bir ilerleme kaydediyordu ve bir “Arap Devletleri Ligi” ortaya çıktı. Suriye, milliyetçiliğin en ateşli müridiydi. Bu yüzden bu olayın bir Pan-Arap kutlaması olmasını istedi. Birlik anlaşmasını imzalayan her devletten, genel geçit törenine katılmak üzere Şam'a bir askeri müfreze göndermesini istedi. Bütün devletler öyle yaptı. 17 Nisan 1946'da bu müfrezeler -Ürdünlüler, Iraklılar, Lübnanlılar, Suudi Arabistanlılar ve Mısırlılar- bayraklarıyla Barada'dan aşağı yürüdüler. Sevinçten sarhoş olan kalabalık çılgınca alkışladı. O gün Suriye, bağımsızlığını herhangi bir şekilde azaltacak veya yabancı bir gücün kendi topraklarında askeri üsler kurmasına ve sürdürmesine izin vermeye mecbur bırakacak herhangi bir anlaşmaya bağlı kalmaksızın tamamen bağımsız hale geldi. Bu, “Tahliye Günü” kutlamasını özellikle önemli hale getirdi. Orada bulunanların sevincini artırdı ve coşkusunu derinleştirdi. “Meysalun Günü”nü hatırlayan birçoğu haklı olarak şunları söyleyebilir: “Maysalnun intikamı alındı!” (Husri A. K., 1966, s. 11).

Satı Bey'i 1965'te Kahire'de harap bir apartman dairesinde ziyaret eden Niyazi Berkes, Satı Bey'in Osmanlılıktan Araplığa geçişini hem gözlemleri hem de Satı Bey'in dilinden şöyle aktarmaktadır:

‘Ben’ dedi, ‘Osmanlılığa inanıyordum. Türkçülüğü Osmanlı birliğine zararlı ve aykırı buluyordum. Fakat daha Harb-ı Umumi bitmeden artık Osmanlılığın bittiğini de anladım. İstanbul'dan ayrılmak gerektiğini gördüm. Araplığa karar vermek benim için riskli bir şey olacaktı. Türkiyede çok iyi bir mevkiim vardı. Şahsi menfaatimi düşünmüş olsaydım orada kalırdım. Fakat Arap hareketine katılmak benim için bir vazife idi. Milliyetçi Arap gençlere vatanınıza gidin derken evvela ben numune olmalıydım. Zaten Türklerde kendilerine yetecek kadar bol münevver vardı. Arapların benim gibi kimselere ihtiyacı vardı.’ Konuşmamızda verdiği cevaplardan imparatorluğun yıkılışına kadar ne Türk ne de Arap milliyetçisi olmadığını, sadece Türk milliyetçiliğinin Osmanlılığa zararlı olduğuna inandığı anlaşılıyor. O vakitler Türk milliyetçileri Türk bayrağından, Türk ordusundan söz ediyorlardı. Bu takdirde bu imparatorluğun diğer ortakları olan Araplar da Arap ulusundan, Arap bayrağından söz etmeyecekler miydi?’ (Berkes, 1969, s. 76-89).

Genel olarak Hristiyan veya Müslüman, dönem yazarlarının önemli bir kısmınca, batıdaki bilimsel, teknolojik ve sınai ilerlemeyi İslam alemine karşı bir meydan okuma, bazı bakımlardan cezbedici bulunsa da tedirgin edici bir rekabet olarak okunuyordu. Hemen hepsinin çıkış noktası; ‘Arap Müslümanlar ve Osmanlı Devleti Avrupa karşısında nasıl güçlenebilir ve nasıl modern dünyanın bir parçası olabilirdi?’ (Hourani, 2016, s. 360). Dönem aydınlarının hemen tamamında ortak tema, Osmanlı İmparatorluğunun yasalarda, idari ve askeri örgütlenmede reformalar yaparak modern bir devlet olarak güçlenmeli, sultan-teba

ilişkisi modern hükümetlerin yurttaşlarıyla ilişkisine dönüştürülmeli, etnik ve dini tanımları aşarak Osmanlı Ulusunun üyesi olma duygusuna dönüşmeli gibi reform temalı konulardı (Hourani, 2016, s. 361).

6- Büyük Suriye Milliyetçiliği

Suriye’de, Arap milliyetçiliğinin etkili olduğu günlerden başlayan başka bir alt milliyetçilik akımı olarak “Büyük Suriye” milliyetçiliği de önemli bir siyasal ideolojidir. Söz konusu Suriye ulus milliyetçiliği, modern Suriye’nin kuruluşundan ve Baas ideolojisinden bile eskidir ve Osmanlı’nın Bilad-ı Şam olarak adlandırdığı büyük bölgede bir Suriye ulus devletinin kurulmasını savunmuştur. Suriye ulusçuluğu, Arap milletinin bir parçası olma fikrini kabul etmekle birlikte Suriye’yi Arap aleminin lideri saymak ve bütün Arapları aynı düzeyde görmeyi reddetmek gibi elitist bir yaklaşıma sahiptir. 1932’de Antun Saadeh liderliğinde kurulan Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi ile (SSNP) siyasi bir program ve organizasyon olarak Suriye siyasetinde etkili olmuştur. (Yonker, 2021, s. 49) Antun Saadeh, Suriye’deki etnik, dini ve mezhebi farklılıkları, Suriye coğrafi potasında birleştirerek bir Suriye milleti tanımı yapmaktadır. (Pipes, 1992, s. 16 vd.)

Arap milliyetçiliği üzerine temellenen Pan Arapçılık, temelde büyük Arap ulusunun birliği, işgal altındaki Filistin, Batı karşıtlığı, sekülerlik ve sosyalizm ile harmanlanmış bir ulus üstü söylemler demeti sunmaktadır. Suriye’de siyaset, ideolojiler düzeyinde bile bu ayrışmaların kalın izlerini taşımaktadır. (Schayegh, 2021, s. 341) Bir yandan Pan Arap söylemlerle Suriye ulus devletinin sınırları teknik düzeyde bir meseleye indirgenirken diğer yandan ortalama bir Suriyelinin ulusa sadakati veya sınırlara saygısı, kendi bölge, etnisite, mezhep veya dini cemaatine duyduğu sadakatten çok daha az, hatta belirsizdir. Bu anlamda bir ‘Suriye ulusu’ varlığı tartışmalı hale gelmektedir. Nitekim Suriye’de hemen her siyasi kesim Arap Milliyetçiliği argümanlarıyla bir birbirini hainlikle suçlayabilmektedir. Benzer bir tartışma, Baas partisinin iktidara geldiği ilk yıllarda, Mişel Eflak ile darbeci subay yönetimi arasında patlak veren bir tartışmada gün yüzüne çıkacaktı; Eflak, darbeci subay müritlerini, Suriye ulusçuluğunu savunan SSNP² gibi bölgencilik yaparak büyük Arap ulusunu bölmekle

² SSNP, (The Syrian Social Nationalist Party)1932’de Beyrut’ta Grek Ortodoks bir yazar ve siyasetçi olan Antun Sadi tarafından kurulan gizli örgüt ve ideoloji, siyasal parti. Temel olarak Arap Milliyetçiliğine karşı coğrafyaya dayalı ve etnik yapıyı aşağılayan, laik, seküler bir Suriye ulusçuluğu fikri üzerine kurulu olan SSNP, Baasçılar tarafından romantik, gerçekçilikten uzak görülmüş, zaman zaman özellikle de Lübnan’da takibata uğramıştır. Şiddet eylemleri ve suikastler de yapan SSNP bazı yazarlar tarafından Nazilere benzetilir. Sadi, hiçbir dini, mezhebi, etnik yapıya hoşgörü göstermemiş ve hepsini Suriye ulusunun kurulmasının karşısında engeller olarak tanımlamıştır. SSNP hakkında bkz:Yamak, Labib Z., The Syrian Social Nationalist Party: An Ideological Analysis, Harward Universty Press, London, 1966, Antun said hakkında bkz: Beshara, Adeel, The Origins of Syrian Nationhood, Histories, Pioneers and Identity, Routledge Press, New York, 2011, s. 341-343. Ayrıca bölge uzmanı Daniel Pipe’in şu makalesi de iyi bir arkaplan vermektedir:

suçlayacaktı.³ Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi, ideolojik olarak Arap milliyetçiliğini değil, coğrafyaya dayalı bir milliyetçilik öneriyordu ve bu haliyle Baasçıların büyük Arap ulusu ve onun birliği idealine bir anlamda engel çıkaran bölgeci argümanlar öneriyordu. Arap dili ve milletini temel alan Baas'ın büyük Arap (dolaylı ve zorunlu olarak Sünni) ulusu içinde azınlık durumunda kalan Nusayri, İsmaili gibi mezhep mensupları, Hristiyan ve Dürzi gibi dini azınlıklar ve Kürtler, Çerkesler gibi etnik azınlıklar için Antun Sadi'nin tezleri daha çekici geliyordu. Kısa sürede özellikle azınlık gençleri arasında yaygınlaşan SSNP, zamanla Baas taraftarlarını da etkileyecekti. Böylece Baas içinde biri Kavmiyyun (milliyetçiler) diğeri Kutriyyun (bölgeciler) (Pipes, 1992, s. 157) olarak adlandırılan bu taraflar aynı zamanda Baas içindeki çatışmanın da ideolojik dille dışa vurumu idi. Giderek kutriyyun (bölgecilik) azınlıkları cezbederken, Sünni çoğunluk Pan Arabizm'e sadık kaldı. Hemen tamamı dini/mezhebi ve etnik azınlıklardan ama özellikle de Nusayri mezhebinden oluşan subayların ve ordunun bölgeselciliği seçmesi şaşırtıcı değil. Böylece Baas fiilen, büyük Arap ulusu idealini savunanlar ile darbeyi yapan ve Suriye'nin önemini Arap ulusundan daha çok vurgulayan Askeri Komite lideri askerler arasında ikiye bölünmüş oldu. Baastaki bu Suriye ulusunu merkeze alan yaklaşım, azınlıkları daha çok cezbedi, Arap ulusu (dolaylı olarak Sünni İslam) taraftarı Sünni çoğunluk ise giderek orduya daha fazla kuşku ile bakmaya başladı. Baas ideolojisinin Sosyalizmle olan göbek bağı zaten belirli bir mesafeye yol açıyordu ancak bölgecilik ideolojisi bir anlamda bunu daha belirgin hale getirdi. Ancak 1958-61 arasında Mısır ile kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti sürecinde yaşanan olumsuzluklar, Sünni çoğunluktaki bu ikircikli tavrı büyük oranda rahatlattı. (Jaber, 1970, s. 57 vd.)

SONUÇ

Osmanlı Suriye'sinde Arap milliyetçiliği, başından beri Suriye'de yaşayan halka güven verecek, onları bir arada tutacak bir ulus kimliği yaratmada zorluklar yaşamıştır. Özellikle Fransız manda yönetimi döneminden temelleri atılan Pan Arabizm'e dayalı devlet, Arap milletinin liderliği iddiasına rağmen, Suriye'deki çeşitliliği kapsamaktan bile uzak bir azınlık

<https://web.archive.org/web/20090210110010/https://www.danielpipes.org/5788/radical-politics-and-the-syrian-social-nationalist-party> (son erişim: 02/04/2023)

³ Baas Partisinin kurucu ideoloğu Mişel Eflakve yine Sati el Husri'nin aynı argümanlarla yazdığı bir eleştiri yazısı için bkz: aktaran; Pipes, Daniel, Greater Syria The History of an Ambition Oxford, University Press, New York, 1990. S. 157 vd. Bu ilginç tartışma, sadece ideolojik bir tartışma olarak kalmayacak, sonuçta Baas Partisinin iki kurucusunun, Mişel Eflakve Selahaddin Bitar'ın Suriye'den sürülmesine, daha da ötesi Baas içinde kanlı bir temizlik hareketine yol açacaktır. Baas partisindeki yansımalarına dair bir belge için: Dam, Nikolas Van, Suriye'de İktidar Mücadelesi, İletişim Yayınları, İstanbul- 2000, s. 235-241. Yine bu tartışmalara daha içerden bir bakış için Baas Partisi kurucularından Prof. Dr. Kamel S. Abu Jaber'in partiyi anlattığı kitabına da bakılabilir: Abu Jaber, Kamel S., Arap Baas Sosyalist Partisi, Altınok Matbaası, Ankara, 1970, s. 28-56.

rejimine meşruiyet ideolojisi olmaktan öteye gidememiştir. Başta Sünni çoğunluk olmak üzere Suriye’de yaşayan halktan uzaklaşan bu siyasi ideoloji ve buna dayalı rejim, varlığını sürdürmek için dışardan destek arayışlarına girmiş, nitekim günümüzde de etkileri devam İran ve Rusya başta olmak üzere dış desteklere dayanmak zorunda kalmıştır.

başlangıcından itibaren, başta Hristiyan olmak üzere azınlık mensubu batıcı aydınlar ve elitler tarafından geliştirilen Arapçılık, aradan geçen yüzyılın ardından Suriye’de başarılı bir ulus devlet yaratmakta başarısız olmuştur. Müslüman Sünni çoğunluğun desteğini kazanmaya matuf girişimlere rağmen Osmanlı Suriye’indeki Arapçılık ideolojisi, süreç içinde azınlıkların savunduğu ve azınlıkların Sünni Müslüman çoğunlukla eşitlenme arzusuna işaret eden bir ideoloji olmaktan öteye gidememiştir.

Suriye Arap Cumhuriyetinin kuruluşuna giden sürecin temel parametrelerinden biri, 19. yy’da yükselmekte olan Arapçılık ya da Arap Milliyetçiliğidir. Fransız manda yönetimi öncesi Osmanlı ve Türk karşıtı olarak konumlanan Arapçılık siyaseti, sömürge döneminde Fransızları Suriye’den çıkarma mücadelesinin önemli argümanı olmuştur. Bu süreçte Müslüman çoğunluğunda desteğini alan Arap milliyetçiliği, Fransa’nın Suriye’yi terk etmesiyle önemli sınımlarla karşı karşı kalmıştır. Önce Suriye ile Mısır arasında kurulan Birleşik Arap Cumhuriyetinin başarısızlığı, ardından 1967 Arap İsrail savaşında yaşanan ağır yenilgi ve günümüzde Suriye’de devam eden iç savaşla birlikte Arap milliyetçiliğinin etkisi gittikçe azalmaktadır. Önceleri bütün Arap coğrafyasını kuşatan Arap milliyetçiliği, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarına kavuşan Arap devletlerinin çatışan çıkarlarıyla akim kalmış bir siyasi ideoloji olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Çiçek, T. (2020). *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Suriye*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. İstanbul: Metis.
- Antonius, G. (2021). *Arap Uyanışı*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Baktıaya, A. (2011). 19. Yüzyıl Suriyesinde Hristiyan-Müslüman İlişkilerinde Değişim 1860 Şam Olayları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23-44.
- Berkes, N. (1969). *Arap Dünyasında İslamiyet, Milliyetçilik, Sosyalizm*. İstanbul: Köprü Yayınları.
- Beshara, A. (2014). *The Origins of Syrian Nationhood: Histories, Pioneers and Identity*. Newyork: Routledge/Taylor&Francis Group .
- Binder, L. (1964). *The Ideological Revolution in the Middle East*. New York: John Willey and Sons Inc.

- Dawn, C. E. (1973). *From Ottomanism to Arabism Essays on the Origins of Arab Nationalism*. Urbana: University of Illinois Press .
- Gelvin, J. L. (1998). *Divided Loyalties, Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire*. London: University of California Press .
- Gelvin, J. L. (1998). *Divided Loyalties, Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire*. london: University of California Press.
- Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve şiddet* . İstanbul: Kalkedon.
- Hourani, A. (2016). *Arap Halkları Tarihi*. istanbul : İletişim Yayınları.
- Husri, A. H. (2020). *Milliyetçilik Aynasında Dil ve Edebiyat*. İstanbul: Büyüyen Ay.
- Husri, A. K. (1966). *The Day of Maysalun, Page from the Modern History of the Arabs*. Washington D. C. : Middle East Institute.
- Jaber, K. S. (1970). *Arap Baas Sosyalist Partisi*. Ankara: Altınok Matbaası,.
- Jaber, K. S. (1970). *Arap Baas Sosyalist Partisi*. Ankara: Altınok Matbaası.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1982). *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi, 1908-1918*. . Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Kayalı, H. (1998). *(Jön Türkler ve Araplar. Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Khalidi, R. (1993). *The Origins of Arab Nationalism*. New York: Columbia University Press.
- Lewis, B. (1968). *The Emergence Of Modern Turkey* . Oxford: Oxford University Press.
- Maleseviç, S. (2023). *Örgütlü Vahşetin Yükselişi*. Ankara: Fol yayınları.
- Mejcher, H. (1991). Der arabische Osten im zwanzigsten Jahrhundert, 1914-1985. U. Haarman içinde, *Geschichte der arabischen Welt* (s. (432-501)). Verlag C. H. Beck.
- Neuman, W. L. (2010). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*. istanbul: Yayın Odası.
- Ortaylı, i. (1984). 19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar. *Osmanlı Araştırmaları*, 90/113.
- Pipes, D. (1992). *Greater Syria The History of an Ambition* . New York: Oxford Universty Press.
- Russell, M. B. (1987). *First Modern Arab State Syria and Faysal, 1918-1920*. Minneapolis: Bibliotheca Islamica .
- Russell, M. B. (1987). *First Modern Arab State Syria and Faysal, 1918-1920*. . Minneapolis: Bibliotheca Islamica.
- Schayegh, C. (2021). *Ortadoğu ve Modern Dünyanın İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sheehi, S. (2011). Butrus al-Bustani Syria's ideologue of the age . A. Beshara içinde, *The Origins of Syrian Nationhood* (s. 73). London: Routledge .

- Storrs, R. (1939). *Orientalisms*. . Readers Union Ltd.
- Tibi, B. (1981). *Arab Nationalism A Critical Enquiry*. London: The Macmillan Press.
- Tibi, B. (1998). *Arap Milliyetçiliği* . İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Yerasimos, S. (1994). *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yonker, C. C. (2021). *The rise and fall of Greater Syria: A political history of the Syrian social nationalist party*. Boston: De Gruyter.
- Zeine, Z. N. (2020). *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*. İstanbul: Ark Yayınları.